

Павло Нечитайло,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник ДП НДЦ «ОАСУ»
Інституту археології НАН України

ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИНБАРНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI ст. НА ПОЛЬСЬКОМУ РИНКУ

Стаття висвітлює результати досліджень чинбарного комплексу другої половини XVI століття. Проаналізовано фрагменти виробничих споруд, органічні рештки, стратиграфічну та планіграфічну ситуацію. Дано попередній аналіз рухомого матеріалу, наведено аналогії.

Ключові слова: чинбарня, обробка шкіри, XVI століття, кераміка, історія ремесла.

У 2017–2018 році Кам'янець-Подільська архітектурно-археологічна експедиція ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ проводила нагляд за відкриттям фундаментів східної частини південного кварталу площі Польський ринок. Житлова забудова кварталу була знищена під час та після Другої світової війни (рис. 1). Завданням досліджень було відкриття фундаментів втраченої історичної забудови будинків за адресами: Польський ринок, 29, 31, 33, 35 та П'ятницька, 12 (рис. 2).

З півдня ділянка межувала з проїжджою частиною провулку Ремісничого, зі сходу – з проїжджою частиною вул. П'ятницької, із заходу – з об'єктом незавершеного будівництва по пл. Польський ринок, 39 (відбудова початку 2000-х); з півночі – з фрагментом дороги, що розділяє червону лінію південного кварталу Польського ринку та міський сквер (рис. 1). Поверхня ділянки вирівняна, знівельована. Рівень сучасної денної поверхні відповідав відмітці 197–198,0 за Балтійською системою висот. Поверхня була частково вкрита асфальтним покриттям, частково завалена будівельним сміттям, частково задернована. Археологічні дослідження ділянки тривали майже рік з невеликими перервами.

Найбільш інформативною і багатою на археологічні об'єкти була східна частина ділянки, де існувало дві кам'яниці з великим внутрішнім двором (рис. 2). З півдня – за умовною адресою П'ятницька, 12; з півночі – Польський ринок, 29. Спочатку на ділянці були закладені розвідкові траншеї. Пізніше ділянка досліджувалась широкою площею.

У результаті робіт на ділянці П'ятницька, 12 – Польський ринок, 29 були виявлені матеріали та об'єкти трипільської культури, другої половини XIII – першої половини XV століття, другої половини XV – першої половини XVI століття, XVI–XVII, XVII–XVIII та XIX ст. Простежено безперервність заселення ділянки з другої половини XIII століття. З'ясовано, що масова кам'яна забудова на ділянці постає не раніше початку XVII століття. Виявлено артефакти та об'єкт доби Кам'янецького ейялету (1672–1699) та пізнішого часу (рис. 2).

Земляні роботи за адресами Польський ринок, 29, 31, 33, 35 були зосереджені, в основному, у межах фундаментів будинків і майже не торкнулися внутрішнього двору. На відміну від робіт на ділянці П'ятницька, 12 – Польський ринок, 29, переважна більшість ділянки, у межах відкритих фундаментів, була зайнята підземною забудовою.

Дуже цікавими були спостереження у квадратах АБ1Б1-9-14, де було зафіксовано групу об'єктів №1 та об'єкт №2 (чинбарня) (рис. 3-4).

Група об'єктів №1 була виділена у квадратах (А-Б-14,15,16,17,18, та А1-Б1-В1 -14-15-18-19) (рис.2-3). Вже на етапі зняття верхніх шарів було виявлено фрагмент печі XVI ст. та місцезнаходження з битим скляним і керамічним посудом XVII ст.

У складі групи об'єктів було досліджено фрагменти наступних споруд (рис. 3-4)

1. Частину заглибленої споруди 2 половини XIII – початку XV ст. (у її склад входили: західна яма (рис.3-4, 1с), східна яма (рис. 4, 1а) та верхня яма (з «вальками») (рис. 3-4, 1б);
2. Фрагменти споруди другої половини XV – I половини XVI ст. (рис. 2-4:1d, 1d1).
3. Піч другої половини XV – I половини XVI ст. (рис. 3-4:1e).
4. Частину цистерни для води 2 половини XVI – початку XVII ст. (рис. 2-4: 1fg).
5. Господарські ями 2 половини XVII–XIX ст (рис. 3-4: 1fg).

Об'єкти XIII – початку XVII століть були пошкоджені кам'яними фундаментами пізнішого часу. Хронологічно освоєння ділянки за часів середньовіччя і нового часу виглядало наступним чином:

- споруда другої половини XIII – початку XV ст.
- споруда другої половини XV – першої половини XVI ст.
- чинбарський комплекс другої половини XVI – початку XVII ст.
- початок XVII століття – кам'яна забудова площі Польський ринок.

Результати досліджень об'єкту №1 у тій частині, яка стосується фрагментів споруд та керамічного комплексу 2 половини XIII – початку XV ст. опубліковано (Нечитайло, Оногда 2021).

Над ними залягали рештки житлового будинку другої половини XV – першої половини XVI ст. Вони фіксувались у вигляді шару перепаленої глини середньої потужності 30 см на якому було виявлено розвал пічних кахель цього періоду (рис. 5). Кахлі залягали на глибині 0,9–1,4 від нульової відмітки, що відповідала рівню сучасної денної поверхні (рис. 4). Публікація комплексу кахель з фрагментів житла готується до друку. Рівень підлоги понижувався у західному напрямі, де в квадраті А1-15 глинобитна долівка була перерізана заглибленою спорудою (рештки резервуару для води) другої половини XVI – початку XVII ст. Над залишками резервуару для води залягала перерізала яма верхня частина якої містила матеріали XIX століття, нижня – 2 пол. XVII-го.

Власне, залишки резервуару для води було виявлено в результаті розчистки західного контуру ями 2 пол. XVII–XIX ст. (рис. 5). Спочатку на глибині 1,75 від 0 було розчищено дерев'яну плаху з орієнтацією Пн-Пд (рис. 4, 1f; 6). Плаха лежала на жовтому материковому перевідкладеному суглинку. Потужність суглинкової підсипки під плахою 6–8 см. За 20 см на захід від західного краю виявленої плахи простежено краї ями. Яма мала підпрямокутну форму. У розчищеній східній стінці фіксувались сліди перетлілих дерев'яних дошок (рис.6). Дошки шириною 12–14 см були встановлені вертикально, на відстані 4–5 см одна від одної. Можливо в цьому місці стояла діжа.

Судячи з глибини залягання та стратиграфічної ситуації виявлена яма зі слідами дерев'яних дошок є об'єктом другої половини XVI ст. Конструктивні особливості ями (вертикальні прямокутні стінки, обшиті деревом у гідроізолюючому, суглинковому ґрунті) дозволяють припустити її використання як ємкості для зберігання води. Додатково на користь цього припущення свідчать також і залишки дерев'яного водогону у об'єкті №2. Напрямок і орієнтація дубових плах водогону, веде якраз у напрямку ями, обшитої деревом у квадраті А1-14-15. Об'єкт №2 інтерпретується нами як чинбарський комплекс

Отже яма, виявлена у квадраті А1-14-15, за комплексом ознак була визначена нами як ємність для зберігання і подачі води для потреб чинбарні. Рухомий матеріал у об'єкті не виявлено. Інтерпретація та датування об'єкту базуються на планіграфії, стратиграфії та конструктивних особливостях об'єкту.

Вищеописана яма під резервуар для води перерізала підлогу глинобитної споруди з розвалом кахель другої половини XV-середини XVI ст. (рис. 3, А; 4, 1d; 5). Отже, чинбарня виникла, коли будинок з кахлями вже перестав існувати. Будинок з кахлями згорів, про що свідчить потужний шар перепаленої глини у східній частині споруди. Частина кахель була знайдена в заповненні чинбарного чану (рис. 11). Це є додатковим аргументом на користь датування чинбарні пізнішим часом, аніж будинок з кахлями. На початку XVII ст. чинбарня перестає існувати. Цистерна для води поступово перетворюється у сміттєву яму.

Групу об'єктів №1 та об'єкт №2 з півдня розділяла кам'яна стіна (рис. 3-5).

Об'єкт №2

Зі сходу об'єкт перерізаний західною стіною будинку П'ятницька, 12. Стіна розмежовувала ділянки за адресою Польський ринок, 29 і Польський ринок, 31 (рис.2-4). З півдня об'єкт пошкоджено при спорудженні підвалу №1. Зі сходу об'єкт перерізала яма сучасного перекопу. З півночі об'єкт перерізала кам'яна стіна з орієнтацією Зх-Сх у кв. Б1-А1-А-Б-13, за якою знаходилась група об'єктів №1.

Об'єкт досліджено в межах квадратів А1-А-Б-9-12 (рис. 2; 4).

Стратиграфія об'єкту по лінії Пн-Пд (рис. 4, b-b1; 7) показала, що на глибину 0,4–0,7 від сучасної денної поверхні ділянка була заповнена будівельним сміттям 2 пол. XIX–XXI ст. (рис. 7). На глибині 0,4–0,7 у квадратах 12–13 фіксувався горизонт денної поверхні, що мав вигляд мощення із дрібного гравійного каменю (рис.7). Цей шар датується знахідкою соліда Августа III Товстого 1753 року (П'ятницька, 12, об'єкт № 2, кв. А12, гл. 0,7 м). На аверсі монети портрет Августа III та легенда «AVGVSTVS•III•REX•POL». На реверсі шестипольний герб та легенда «EL•SAX•1753». Нижче цього горизонту залягав шар суглинку зі шматками печини, матеріалами XVII ст. та лінками чорнозему (рис. 7). Під ним, на глибині 1,2–1,3 фіксувався чорний ґрунт насичений тлілим деревом (рештки кори для дубіння шкіри), вуглинками, дрібним камінням та матеріалами

XIV-XVI ст. (рис. 8). Цей шар простежено по всій площі об'єкту у кв. А-Б-10-13. У квадратах А-Б-11 було досліджено господарську яму I половини XIX ст. (рис. 7).

На глибині 1,4-1,8 у квадратах Б-10-11 було виявлено зотлілі дерев'яні конструкції (рис. 3-4; 8). Одна з яких, у квадраті Б-10, виявилась залишками чинбарного чану (рис.3-4; 9).

Частина зрубної конструкції чинбарного чану була відкрита під час нагляду за розчисткою фундаментів у березні-квітні 2017 року (рис. 8). Тоді, під час зачистки північно-східного кута зрубної конструкції чану було виявлено кутовий фрагмент полив'яної коробчастої кахлі (рис. 11). Кахля синхронна виявленим на долівці споруди у кв. АА1-14-15 і датується другою половиною XV – першою половиною XVI століття. Виявлення фрагменту цієї кахлі у заповненні чану дає додатковий хронологічний маркер. Заповнення верхнього шару зрубної конструкції надійно датується розвалами горщиків першої чверті XVII ст. (рис. 9). Вони потрапили до чинбарного чану, коли він вже перестав виконувати свої функції і перетворився на смітник. Східна частина чану була розчищена ще в квітні 2017 року і законсервована (рис. 8). Дослідження західної частини чинбарного чану відбувались під час IV етапу робіт у листопаді-грудні 2017 року (рис. 10).

У верхній частині заповнення чинбарного чану було розчищено розвали горщиків початку XVII ст. (рис. 9). Розміри конструкції 1,5x1,5 м. Діаметр стовпів від 0,1 до 0,15 м. Стінки чану зроблено з дощок. Розміри дощок і спосіб їх кріплення з опорними стовпами простежити не вдалось через сильні деструктивні процеси. У спорудженні конструкції, окрім дерева, було використано суглинок та гравійний камінь.

Зачистка західної стінки чинбарного чану показала, що стратиграфія чинбарного чану складалась з шести шарів (рис. 10).

40 см	Суглинковий гумусований шар, насичений тлілим деревом, та органічним тліном (гній з соломою?) та керамікою кін. XVI- поч. XVII ст.
6-10 см	Прошарок світлого мішаного суглинка
30 см	Суглинковий гумусований шар, насичений тлілим деревом та органічним тліном
6-10 см	Прошарок світлого мішаного суглинку
15-18 см	Шар тлілого дерева
	Світлий материковий суглинок

Збережена висота заповнення чану складала 1,2-1,3 м. У верхньому 40 см шарі, насиченому тлілим деревом та органічним тліном (гній з соломою) було знайдено фрагменти шкіри (рис. 12). Смуги шкіри складені вдвоє. Одна зі смуг з двома наскрізними округлими отворами. Ширина смуг шкіри 3-4 см. Збережена довжина 8-10 см.

На межі квадратів А-А1-11-12 рівень денної поверхні було штучно підвищено на 0,5-0,6 м шляхом підсипки, що складалась з мішаного ґрунту з каменем (рис. 4). Ця підсипка та штучне пониження денної поверхні, де було розчищено дерев'яні конструкції, забезпечували перепад висот для подачі води в чинбарню. На узвишші, в кв. А1-12 було відкрито рештки дерев'яного водогону (рис.3-4; 14).

Денна поверхня культурного горизонту, пов'язаного з функціонуванням чинбарного комплексу, мала вигляд гумусованого ґрунту, насиченого органічними рештками та тлілим деревом (корою). На поверхні цього ґрунту спостерігалась підсипка з гравію та вапнякових каменів невеликих розмірів (рис. 13). У квадратах Б-12-13 під вищеописаним фіксувався бурий «трипільський» суглинок та світлий, материковий.

У квадраті А1-12 було простежено залишки дерев'яного водогону (рис. 3-4; 14). Водогін мав вигляд двох паралельних брусів з твердих порід дерева зі стороною 8-12 см¹. Бруси були впущені в мішаний суглинковий ґрунт. Над брусами водогону фіксувався шар тлілого дерева (кори) в гумусованому ґрунті, аналогічний шару №23, зафіксованого по всій площі чинбарні (рис.128).

Східний брус зберігся на довжину 2,25 м і простежувався в південно-східному напрямку на довжину 1,5 м, в бік чинбарного чану у вигляді дерев'яного тліну (рис. 14). Західний брус зберігся

¹ На цей момент зразки деревини передані на визначення старшій науковій співробітниці відділу археології Києва ІА НАНУ, д.і.н. Сергєєвій М. С.

на довжину 1,5 м.). Перші 0,5 м зачищеної конструкції водогону у північній частині були прокладені майже паралельно. Далі на південь бруси були розведені на ширину 1,2–1,5 м.

На межі квадратів А-А1-11-12 рівень денної поверхні було штучно понижено на 0,5–0,6 м. Тут фіксувався насип з мішаного ґрунту з каменем (рис. 13). Ця підсіпка та штучне пониження денної поверхні, де було розчищено дерев'яні конструкції, забезпечували перепад висот для подачі води в чинбарню.

Як було з'ясовано вище, у кв. А1-Б1-14-15 долівку споруди з кахлями було перерізано ямою при облаштуванні ємкості для води для потреб чинбарні. Таким чином відносна хронологія об'єктів №1-2 на ділянці виглядає так:

- Заглиблені частини споруд 2 половини XIII – поч. XV-го ст.;
- Житло з кахлями у кв. А-А1-14-15 – 2 половина XV-го (?) – перша половина XVI ст.
- Чинбарний комплекс 2 половини XVI ст. – початку XVII ст.
- Вирівнювання ділянки шляхом суглинкових підсіпок XVII – XVIII ст.

Отже, на момент заповнення верхнього шару чану споруда з кахлями у кв. АА1-14-15 перестала існувати. Найімовірніше це сталося ще у другій половині XVI ст., коли підлога споруди з кахлями була перерізана ямою для води на потреби чинбарні (рис. 5).

Матеріал з комплексу чинбарні:

Представлений двома хронологічними групами матеріалу:

- матеріал 2 половини XIII – поч. XV ст. перевідкладений при будівництві чинбарні.
- матеріал 2 половини XVI – поч. XVII ст. – періоду функціонування та занепаду чинбарського комплексу.

Переважну більшість знахідок періоду існування чинбарні становлять уламки гончарного посуду. Черепок керамічних виробів, в основному, сірого кольору різних відтінків від світло-сірого до бежевого і чорного. У тісті значний домішок піску. Черепок відносно важкий. Посуд виготовлений на швидкообертovому гончарному крузі. На денцях – слід від зрізання ниткою. Більшу частину фрагментів становлять горщики. Більшість – типові для цього періоду сіроглиняні димлені вироби зі значним домішком піску у тісті. Основна форма горщиків овоїдна, вінця плавно вигнуті назовні з масивним валиком і виїмкою під кришку. Вінця цього типу мають значну кількість підваріантів: класичні (рис. 15: 1384); з гострокутними підрізами зовнішньої сторони (рис. 15: 1404), з вертикально підрізаною верхньою зовнішньою площиною вінця (рис. 15: 1403). Плечова частина і, частково, боки горщиків вкриті рифленими лініями. Трапляються екземпляри з лініями штапованого орнаменту. На відміну від комплексів 2 половини XV століття, де основна маса вінець горщиків з масивним валиком потовщеним на краю і виїмкою під кришку сіроглиняні, морені, у комплексі чинбарні трапляються червоноглиняні вінця горщиків аналогічного профілю оздоблені темно-зеленою, або темно-коричневою поливою.

Ще одним варіантом вирішення вінець червоноглиняних горщиків є вертикальні прямі вінця з потовщеним манжетом на краю, незначно відігнуті назовні. Два фрагменти горщиків з такими вінцями мали крайкування зеленою поливою і заглиблений орнамент у вигляді хвилястої лінії по вінцю (рис. 15:1400). Один з них має вертикальні незначно відігнуті назовні вінця з манжетом зовні. Манжет з підпрямокутною підрізкою граней. До вінця і тулуба кріпиться стрічкова ручкою (рис. 15:1403).

Ще один варіант горщиків з шару чинбарні повного профілю під номером №1363 (рис. 16). Черепок жовтого кольору, зовнішня поверхня вкрита кіптявою. Горщик овоїдної форми. На денці помітні сліди зрізання ниткою з гончарного круга. Вінце коротке, різко відігнуте назовні, верхня площина зрізана горизонтально. Край потовщений, заокруглений. Верх тулуба прикрашений заглибленою хвилястою лінією. У нижній частині горщика за 3,5 см від денця просвердлений наскрізний отвір, що вказує на ремонт горщика в процесі його використання. Висота горщика 26,0. Товщина стінки 0,7–1. Діаметр вінця – 20,9 см. Цей тип горщиків, у фрагментованому стані, трапляється в керамічних комплексах 2 половини XV ст. – першої половини XVI ст. Зокрема, відомий в матеріалах горну вулиці Татарської під типом І.5 (Старенький, Болтанюк, Левінзон 2018, с. 231, рис. 2:5)

Окрім горщиків, в комплексі чинбарні представлені сковорідки-ринки. Один з найбільш збережених екземплярів було склеєно з розвалу №1450, що трапився у кв. А-13 (рис. 17). Вінце різко відігнуте назовні, валикоподібно потовщене, край трикутний. Діаметр вінець – 20 см. З внутрішнього боку бровка під накривку. Внутрішня сторона вкрита поливою брудно-зеленого кольору. На боках рифлення. Ніжки конічні, збережені частково на висоту 2 см. Тулійка (ручка) порожниста, округла в перерізі, ближче до краю має манжетоподібне потовщення. Вінця тулійки округлі, товщиною 0,7 см.

Розвал макітри з комплексу чинбарні (рис. 18). Черепок бежевого кольору. Вінце різко відігнуте назовні, під кутом майже 45 градусів, край заокруглений. Вінце від тулуба відділене рельєфним валиком. По тулубу рифлення. На денці сліди від зрізання ниткою з гончарного круга. Діаметр вінець – 28 см. Діаметр денця – 22 см.

Окрему хронологічну групу складають горщики, що потрапили у верхній шар заповнення чинбарного чану, після припинення існування чинбарні. Це тонкостінні сіроглиняні димлені посудини. Горщики невисокі. Плечова частина неширока. Придenna частина невисока, приблизно відповідає верхній за висотою. Вінце пряме вертикальне, незначно відігнуте назовні. Посередині висоти вінця – гострокутний виступ, або рельєфний валик, розчленований пальцевими защипами (рис.9; 15: 1388; 19).

Вдалося реставрувати один горщик повного профілю (№1362) (рис. 19). Це сіроглиняна посудина овоїдної форми, зовні вкрита кіптявою. Висота горщика – 17,2 см. Діаметр вінця – 15,2 см, діаметр денця – 10,3, товщина стінки – 0,5 см. Горщик оздоблений рифленням по плечовій частині. Зовні посередині вінця рельєфний валик, розчленований пальцевими защипами. Вони датуються початком (умовно – першою чвертю) XVII ст. Не виключено, що припинення функціонування чинбарного комплексу співпало з початком масовим кам'яним будівництвом на площі Польський ринок після пожежі 1616 року. Аналогічні горщики були знайдені в заповненні господарської печі, виявленої біля вежі Сільницького в Кам'янці-Подільському (Нечитайло Ніколаєва 2016, с. 171, рис. 3, В). Подібні горщики відомі в синхронних місцезнаходженнях з території України, що датуються за матеріалами з м. Дубно кінцем XVI – початком XVII століття (Прищепя 2021); а Рівного (Чекурков 2012), Полтавщини (Коваленко 2013), Любліна – початком XVII століття (Urbaniak 2000).

У заповненні чинбарні знахідок з чорного металу трапилось небагато. Втім, окремі з них мають відношення до обробки шкіри, як, наприклад, пробійник (рис. 20: 1718). Цікавими є речі особистого вжитку: кресало та пряжка (рис. 20: 1717, 1723).

Отже, стратиграфічні спостереження та аналіз знахідок із заповнення чинбарного комплексу дозволяють відносити його існування до другої половини XVI століття. На початку XVII століття функціонування чинбарні в цьому місці припиняється.

Першим подібний комплекс було досліджено у 1997 році Святославом Терським та Віктором Войнаровським у Львові (Терський Войнаровський Овчінніков 2007). Що характерно, топографія, конструктивні особливості та комплекс знахідок був надзвичайно подібним на комплекс досліджений нами у 2017-му.

Львівський чинбарний комплекс, як і в нашому випадку, був розміщений в південній частині сучасної площі Ринок. У його склад входили різні виробничі місця, зокрема чани, розміри яких (чан №2) був близький за розмірами до дослідженого нами: 1,46 x 1,35 (чан №2), 1,6 x 1,6 (чан №4). Заповнення чанів виявлених у Львові теж складали шари з перегноем, де були виявлені фрагменти шкіряних виробів.

У заповненні чану №2 було знайдено фрагменти горщиків аналогічних виявленим нами (Терський Войнаровський Овчінніков 2007, с. 300, рис. 6). Вони маркують період припинення існування комплексу початком XVII століття. Дендрохронологія чану №1 дала дату 1530–1540-ві роки, що збігається з нашими висновками щодо хронології кам'янецької чинбарні. З чану №4 походить ціла форма макітри повністю аналогічна нашій (Терський, Войнаровський, Овчінніков 2007, с. 306, рис. 12). Окрім чанів до складу львівського комплексу входили залишки діжок для різних рідин. Рештки подібної діжки, до якої було проведено дерев'яний водопровід, було досліджено нами у складі кам'янецького чинбарського комплексу (рис. 2-6).

Віктор Войнаровський відомий своїми дослідженнями слідів археологічних промислів та ремесел (Гупало 2018). Результати його досліджень дозволяють уточнити окремі обставини та деталі функціонування кам'янецької чинбарні.

Піч для випалу вапна була знайдена нами у квадраті 3-10 за 9 м на схід від чинбарного чану. Вапно використовується для вичинки шкіл великої рогатої худоби, коли необхідно видалити шерсть. «Підтвердженням саме чинбарського характеру комплексу є і присутність значної кількості гною в чанах: шкури перекладавались гноем, в ньому вони пріли і розрихлялись [Turnau, 1975, s. 45]. Найважливіша технологічна операція вичинки шкіри наступного етапу – дублення. Для дублення 100 кг сирової шкіри необхідно близько 450 кг дубової кори чи 380 вербової (Войнаровський с. 309). Шари насичені дубовою корою були виявлені під час досліджень львівської чинбарні. В ареалі кам'янецької чинбарні долівка була щільно заповнена корою, колір ґрунту мав яскраво коричневий колір (рис. 3; 8-9; 13).

Дослідження чинбарського комплексу в південній частині Польського ринку дозволило по новому поглянути на історичну топографію та історію ремесла в Кам'янці-Подільському. Обробка шкіри потребувала великої кількості води і, зазвичай, розміщувалась ближче до природних водойм. Кам'янецьку чинбарню влаштували в самому центрі міста, в елітному кварталі. Можливо близькість до міського ринку мала для її власників більше значення ніж легкий доступ до води. Чинбарня – це завжди сильний специфічний запах органіки яку давали як сама свіжа шкіра так і різноманітні інгредієнти для її обробки куди входив гній та нутрощі тварин. Цей запах частково відчувався і при археологічних дослідженнях комплексу. Звісно, під час функціонування чинбарні він був інтенсивнішим. Втім, це не стало на заваді розміщенню майстерні з обробки шкіри в центрі міста, що додавало барв в атмосферу пізньосередньовічного Кам'янця-Подільського.

ЛІТЕРАТУРА

- Гупало, В. 2018. «Археологія шкіри» або археологія ремесла (штрихи до портрета Віктора Войнаровського). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 22, с. 11-22.
- Коваленко, О., Луговий, Р. 2013. Матеріали XVII ст. з розкопок Успенської церкви в с. Лютецька. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст., Вип. 22, ч. 1.*, с. 121-128.
- Нечитайло, П., Оногда, О. 2021. Керамічний комплекс другої половини XIII – першої половини XV ст. з досліджень у Кам'янці-Подільському. *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*, 6, с. 136-179.
- Нечитайло, П., Николаєва, Г. 2016. Керамічний комплекс початку Хvii ст., виявлений біля вежі Сільницького. *Археологія & фортифікація України: Збірник матеріалів VI міжнародної науково-практичної конференції*, с. 167-171.
- Прищеп, Б. 2021. Археологічні джерела до вивчення Дубна кінця XV–XVI ст. *Дубенський науковий вісник*, 3, с. 3-16.
- Старенький, І.О., Болтанюк, П.А., Левінзон, Є. Ю. 2018. Керамічний комплекс з гончарного горна середини XV – початку XVI ст. з Кам'янця-Подільського. *Археологія і давня історія України*, Вип. 4, с. 230-240.
- Терський, С., Войнаровський, В., Овчінніков, О. 2007 Чинбарський спеціалізований комплекс XV–XVI ст. з розкопок на площі Старий Ринок у Львові 1997 року. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, Вип. 11, с. 295–314.
- Чекурков, В. Археологічні дослідження об'єктів литовсько-польської доби XIV – першої половини XVII ст. в м. Рівному на площі Короленка у 2007-2008 роках. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст., Вип. 21, ч. 1*, с. 5-12.
- Urbaniak, W. 2000. Zbiór nowożytnej ceramiki naczyńowej z podwórza przy ul. Jezuickiej 5 w Lublinie. *Archeologia Polski Środkowowschodniej*. – Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, T. 5, s. 215-229.

Nechytailo Pavlo,
PhD, Senior Researcher of the State Research Center
“Archaeological Protection Service of Ukraine”
of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

RESEARCH OF THE TANNERY OF THE SECOND HALF OF THE 16th CENTURY ON THE POLISH MARKET

The tannery complex of the second half of the 16th century was discovered as a result of archaeological research of the lost historical architecture in the southeastern quarter of the Polish Market Square. The residential buildings of the quarter were destroyed during and after World War II. In areas free from underground buildings (basements), archaeological sites from the Eneolithic period and the second half of the 13th – 19th centuries were discovered.

During the investigation of object No. 2, parts of the tannery were identified. This includes a remnant of a wooden tannery vat, a fragment of a wooden water pipe, and the grate of a water container (barrel?). To

supply water, the bottom surface of the vat was lowered individually by 0.6 m. To supply water, the level of the day surface at the location of the vat was artificially lowered by 0.6 m. The daytime surface of the tannery's objects and area allows us to date its existence to the second half of the 16th century. The tannery stopped functioning in the early seventeenth century. The archaeological material is represented by ceramic pottery, ironware, and fragments of processed leather.

A similar object was investigated by Viktor Voynarovsky in Lviv in 1997.

Keywords: tannery, leather tanning industry, 16th century, pottery, history of the craft.

Рис. 1. Територія досліджень на фрагменті мапи Кам'янець-Подільського

Рис. 2. Загальний план розкопу з позначеними об'єктами

*Рис. 3. Об'єкт № 2. Зйомка коптером об'єктів № 1-2 на фінальному етапі робіт (виконавець – С. В. Коваленко).
 А - ємкість для зберігання води, В- залишки водогону; С - чинбарний чан.; 1 – Східна яма;
 2 – Верхня яма з «вальками»; 3 – Західна яма; 4- піч I половини XVI ст.*

*Рис. 5. Вгорі – розвал кахель першої половини XVI ст. на долівці житла.
Внизу – ліворуч розвал кахель на підлозі,
праворуч – яма під ємкість для зберігання води*

Рис.6. Сліди вертикальних та горизонтальних дощок в ямі під емкість для зберігання води

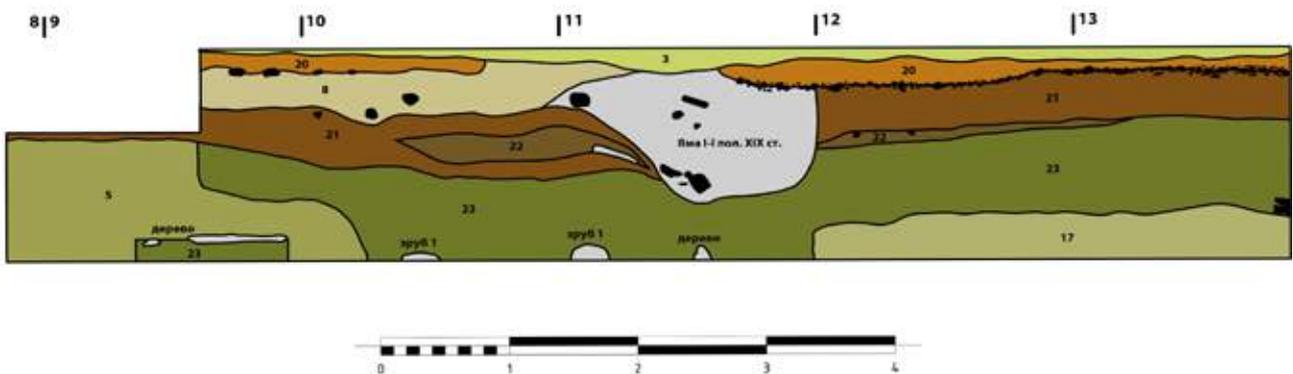

Рис. 7. Стратиграфія об'єкту № 2 по лінії b-b1 (рис. 4).

- Умовні позначення: 3 – будівельне сміття 2 половини XX століття;
 5 – викид ґрунту з-під траншеї під стіну, або при будівництві підвалу з матеріалами XIX ст.;
 8 – сірий шар ґрунту з вкрапленнями вуглинок, дрібного каміння, обмазки та фрагментів будівельної кераміки і керамічного посуду 2 половини XVII ст.;
 17 – шар суглинку бурого кольору з матеріалами трипільської культури;
 20 – гумусований темно-сірий шар з матеріалами 2 половини XVIII–XIX ст.;
 21 – мішаний суглинок; 22 – мішаний чорнозем з камінням і фрагментами кераміки XVI–XVII ст.;
 23 – чорний ґрунт насичений тлілим деревом, вуглинками, дрібним камінням та матеріалами XIV–XVI ст.

*Рис. 8. Дерев'яні конструкції чинбарні на етапі виявлення.
Масштабні лінійки стоять біля чинбарного чану*

Рис. 9. Чинбарний чан на етапі зачистки та розвал горщика початку XVII століття in situ

Рис. 10. Чинбарний чан. Розріз західної сторони

*Рис. 11. Фрагмент кахлі першої половини XVI ст.
в заповненні чинбарного чану*

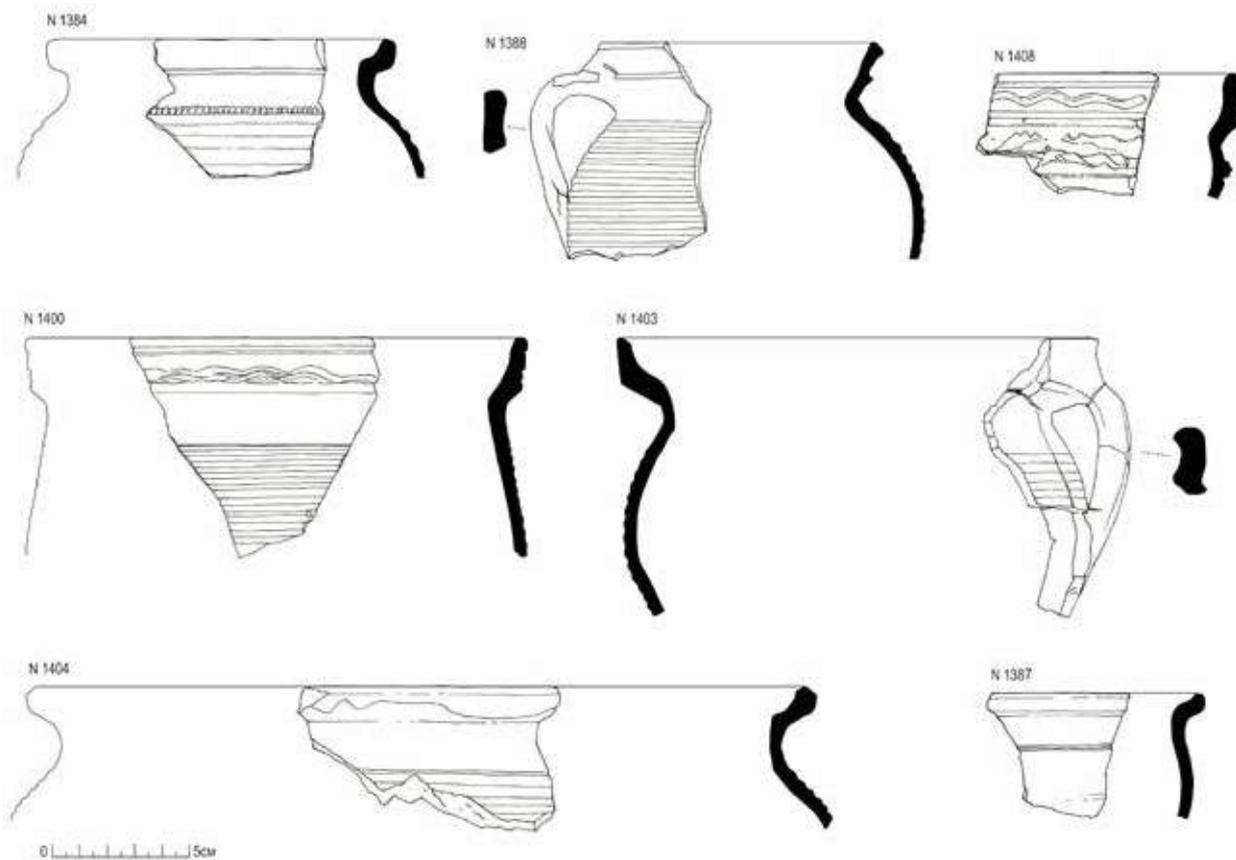
Рис. 12. Фрагменти обробленої шкіри в заповненні чинбарного чану

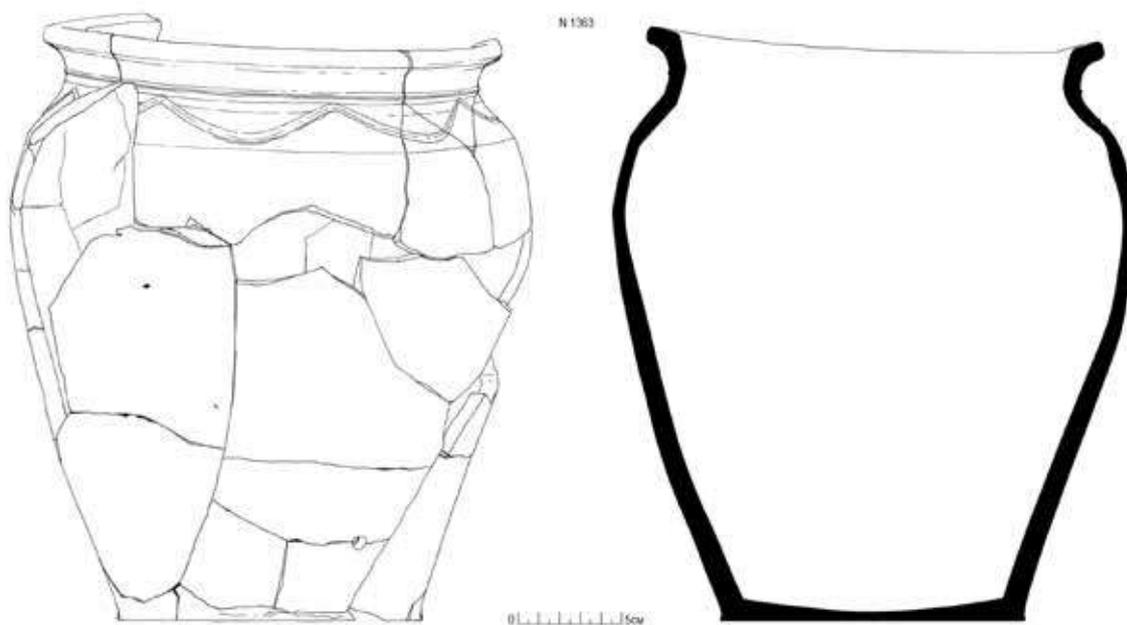
Рис. 13. Зачистка горизонту чинбарні.
Вгорі – штучний перепад висот з кам'яною підсипкою.
Внизу – кора на рівні денної поверхні чинбарні

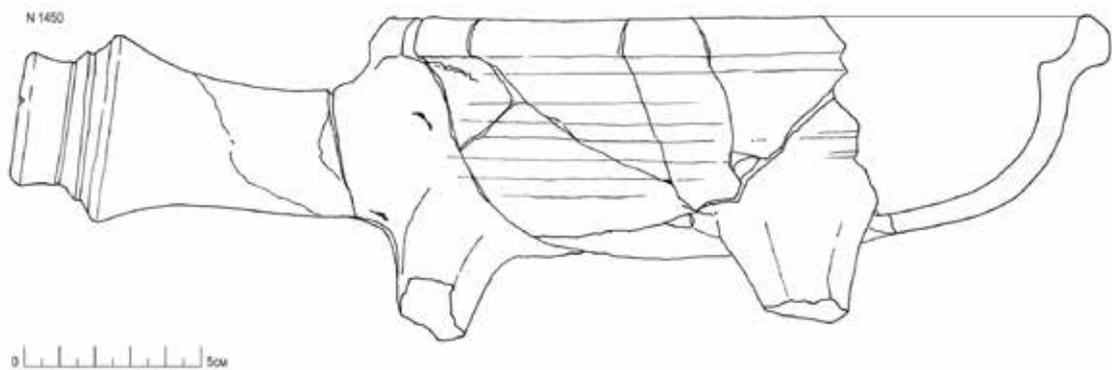
Рис. 14. Фрагмент дерев'яного водогону чинбарні

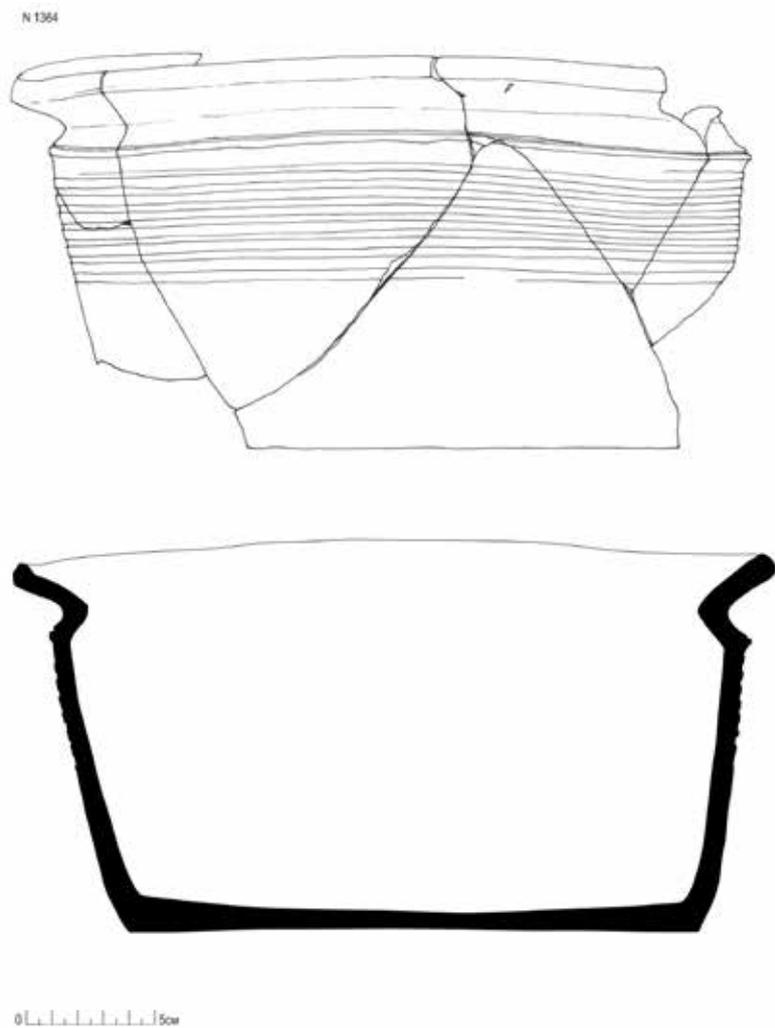
Рис. 15. Фрагменти керамічного посуду із заповнення чинбарні: 1384, 1387, 1400, 1403, 1404, 1408 – XVI ст.; 1388 – початок XVII ст.

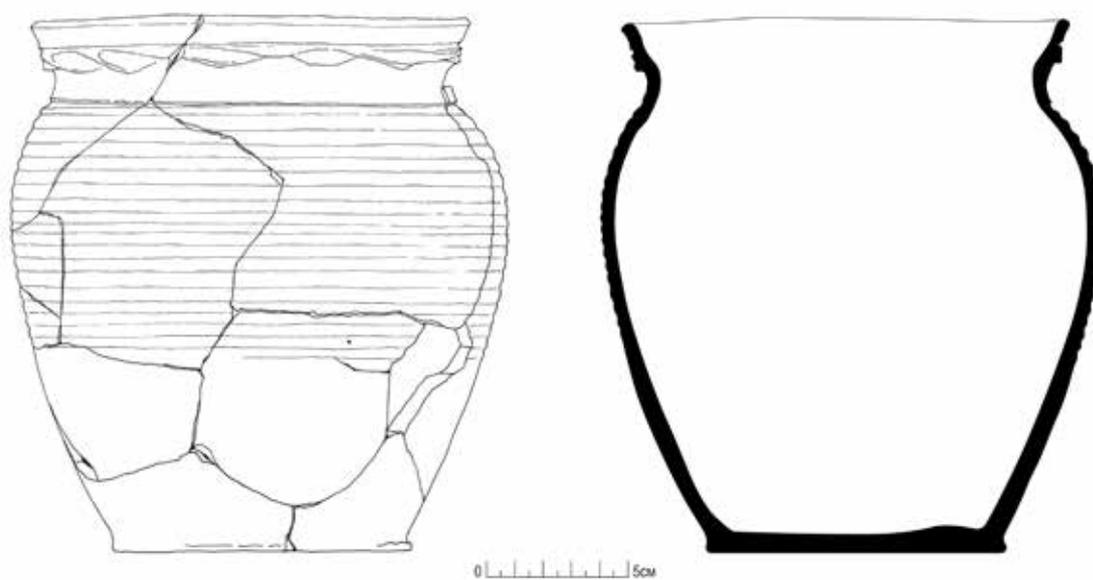
Рис. 16. Горщик XVI ст. з чинбарного комплексу. Рисунок Н. Соїко

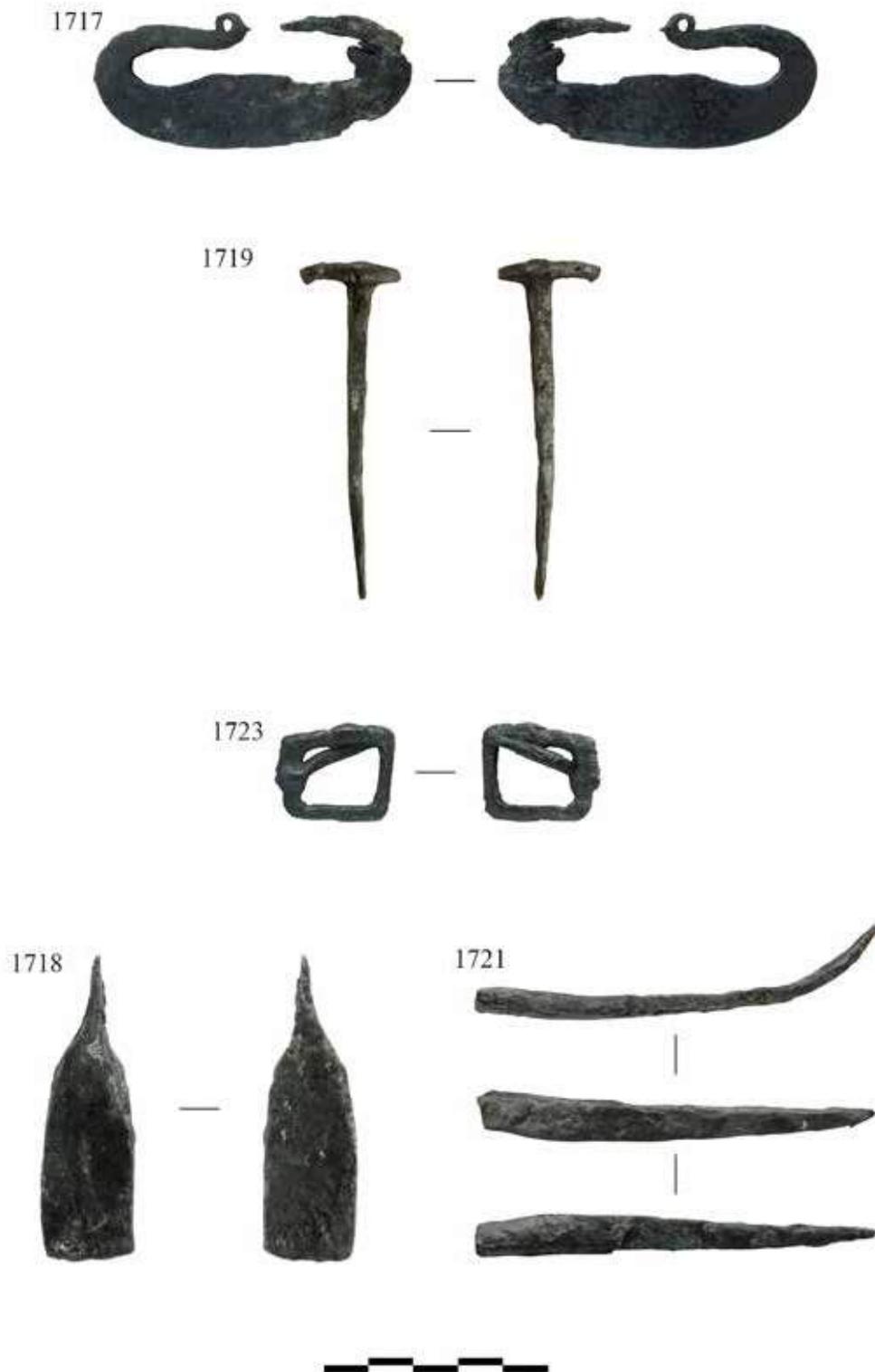
Рис. 17. Сковорідка другої половини XVI ст. з чинбарного комплексу

Рис. 18. Макітра XVI ст. з чинбарного комплексу. Рисунок Н. Соїко

Рис. 19. Горцик початку XVII ст. з чинбарного комплексу. Рисунок Н. Соїко

Рис. 20. Залізні вироби з чинбарного комплексу:
1717 – кресало; 1718 – пробійник; 1723 – пряжка; 1719, 1721 – цвяхи